

Mens en Wereld

In het tweede deel van de bijeenkomst op Randenbroek, waar ik de vorige keer over vertelde, hield Hella Haasse een boeiend betoog over het ontstaan van een roman. 't Is wel een van de moeilijkste dingen, die jullie me hadden kunnen vragen,' zei ze in een gesprekje vooraf en dat kan ik me indenken. 't Is tenslotte geen boterkoek of een appeltaart, die je bakt, met zoveel gram van dit en zoveel van dat. Het is ook moeilijk om over te praten, om het iemand uit te leggen, maar Hella Haasse verstaat de kunst om haar gehoor geestdriftig mee te slepen en zo konden we toch wel doordringen tot dat ingewikkelde proces van het scheppen. Geen recept dus, niet: ziezo, ik ga zitten met een blaadje voor me en daar komt het. Het is meer een manier van leven, een altijd bezig zijn, het bekijken van de mensen om je heen en de gebeurtenissen in de structuur van een verhaal. En dan komt er op een dag, ja, wat komt er dan, iets vaags: een geur, een woord, een zinsregel misschien, een stemming, kou, hitte, regen, noem het met een mooi woord 'inspiratie', waardoor het vroeger beleefde gestalte krijgt. Mensen gaan leven en handelen, allerlei figuren nemen hun plaats in en er ontstaat een verhaal, een roman.

Jaren geleden heb ik van Hella Haasse gelezen 'De scharlaken stad', een grote historische roman over het Rome in de tijd van de Renaissance en ik ben me toen eigenlijk voor het eerst bewust geworden, met stijgende verbazing en bewondering, hoeveel kennis van zaken er aan zo'n boek ten grondslag moet liggen. Dat is hier ook ter sprake gekomen en het is inderdaad zo, dat er een geweldige studie aan vooraf gaat. Als illustratie gaf voorzitter Holtland later nog, dat je bijvoorbeeld ook moet weten, dat de huizen in het oude Rome geen huisnummers hadden. Dat is natuurlijk een kleinigheid, maar zo zijn er zoveel dingen, waar je in moet duiken en naarstig naar moet speuren, wil je een enigszins verantwoord beeld geven van de tijd, die je beschrijft.

'Ik heb wel eens gehoord van een schrijver,' zei een van de vragenstellers na afloop, 'die alleen maar kon werken, als hij met z'n voeten in een teiltje water zat.' Het idee. Nu ja, je kunt er natuurlijk net zoveel hokus pokus bijmaken, als je voor je 'image' denkt nodig te hebben. Dat kan niemand controleren, maar het sympathie van Hella Haasse is, dat ze zo gewoon is. Gewoon aardig en spontaan. 'Vergeeft u me deze geestelijke strip-tease,' zei ze aan het eind van haar speech, 'maar u hebt er zelf om gevraagd.'

En daar waren we allemaal heel blij om.

Godsdienstvrijheid

Het is nog niet helemaal in kunnen en kruiken en aartsconservatieve aartsbisschoppen en kardinalen zullen nog remmen wat ze kunnen, maar het is een feit, dat met een meerderheid van 1773 op de 1997 uitgebrachte stemmen de conciliebisschoppen het principe van de godsdienstvrijheid hebben aangenomen.

De Rooms-Katholieke kerk gaat, door deze — zo gewoon democratisch tot stand gekomen — beslissing een nieuw tijdperk tegemoet. De periode van de contra-reformatie is afgesloten, de kerk heeft zich geconformeerd aan het mensenrecht der godsdienstvrijheid, dat na de tweede wereldoorlog werd vastgelegd in de Rechtenverklaring van de V.N. In zoverre heeft de kerk zich aangesloten bij de regeringen, die deze rechtenverklaring hebben aanvaard.

Dat dit besluit van het concilie van grote betekenis is, wie zal het willen ontkennen. Na eeuwen en eeuwen van vervolging, inquisitie, ketterverbrandingen, opportunistische, onprincipiële verdraagzaamheid — meestal daar waar R.-Katholieken in de minderheid waren — gebaseerd op de stellingen dat de kerk dé waarheid hoedt en buiten haar geen heil bestond, dat de dwaling niet dezelfde rechten heeft als de waarheid en dat de ketter verkeerd wilde geloven, is de overgrote meerderheid der kerkvorsten nu tot het inzicht gekomen, dat het geweten van de mens — zijn persoonlijke overtuiging — onaantastbaar moet zijn, dat het geweten de hoogste getuige is. Dat, wat alle grote voorvechters van de godsdienstvrijheid in het verleden gezegd en geargumenteed hebben is eindelijk doorgedrongen tot de meerderheid der bisschoppen. De godsdienstvrijheid, nog in 1864 door de paus een 'deliramentum', een dwaasheid genoemd, wordt in 1965 uitgeroepen tot een principe, waaraan de kerk zich te houden heeft.

Met dit besluit verloochent de kerk, nu openlijk, de intolerantie uit het verleden, die aan tallozen van de edelste geesten het leven heeft gekost. De consequenties van dit conciliebesluit — b.v. voor het gemengde huwelijk — zullen spoedig blijken. Dat echter in

korte tijd dit alles zal zijn doorgedrongen tot b.v. de dorpspastoor in Spanje, of de clerus van Columbië, valt niet te verwachten. Maar het principe is er en daarmee heeft het concilie bevestigd, wat al zo lang leefde in de progressieve katholieken, daardoor heeft het zich werkelijk aan het hoofd geplaatst van de kerk: niet remmend, tegenhoudend, uitstellend maar voorgaand en leidend gevend.

Ook voor de R.K. kerk zijn de middeleeuwen voorbij en ofschoon dit inzicht niet vroeg is gaan dagen, is het nu duidelijk, urbi et orbi, te zien. De middeleeuwse prelaten, de viri obscuri — de duisterlingen — die met opgepoetste contra-reformatische argumenten en door slinkse machinaties de stemming wilden uitstellen, zullen moeten inzien, dat zij een kleine minderheid vormen in het concilie en dat de kerk zich aan het vernieuwen is. De basis voor een waarlijke oecumene, voor een gesprek is gelegd en wij allen, de niet-katholieken, mogen ons verheugen.

Voor humanisten echter wordt deze vreugde aanzienlijk getemperd door wat er gezegd is op het concilie over het atheïsme. De pas benoemde generaal van de orde der Jezuïeten, Arrupe, sprak van een 'nieuw goddeloos genootschap' dat overal in de wereld, met gebruik van alle middelen, doordringt. Gezien het feit, dat deze generaal van de paus opdracht heeft gekregen de strijd van de kerk tegen het atheïsme te leiden, beloven zijn woorden weinig goeds. De redevoering moge met verbijstering zijn aangehoord door een deel der conciliebisschoppen, deze stem is niet mis te verstaan.

Verbijsterend voor humanisten is, dat het atheïsme als een eenheidsbeweging in de wereld wordt gezien, verbijsterend is ook het feit dat bij Arrupe c.s. geen spoor van genvanceerd denken is te vinden en ten slotte is verbijsterend, dat voorbij wordt gegaan aan de gehele nouvelle théologie, waarvoor het traditionele godsbegrip op z'n minst een probleem is.

(Zie verder pag. 3)

**Uitgave van het Humanistisch Verbond – Verschijnt om de veertien dagen
20e jaargang no 19 – 16 oktober 1965**

Kritisch allerlei

door R. de la Rie

DE VOLKSKRANT heeft zijn oude ondertitel 'katholiek dagblad voor Nederland' verloren en er zijn mensen die mij vragen daar mijn afkeuring over uit te spreken. Want is dit niet weer een van die vele gevallen van huichelachtig optreden, van het voeren van een katholieke lading onder een neutrale vlag? Is dit geval niet vergelijkbaar met de SUS-actie en met andere inzamelingen voor specifiek roomse doeleinden, die men voert zonder ook maar ergens dat doel te vermelden? Hoopt de Volkskrant op deze manier ook niet op niet-katholieke abonnees? Nee, ik sta niet aan de kant van die vragenstellers, want in de eerste plaats: welke andere krant voert tegenwoordig nog een ondertitel waaruit haar godsdienstige of politieke richting zou blijken (behalve dan Het Vrije Volk, dat een partijorgaan is)? En dan, is het wel juist een krant op die manier te binden aan een bepaald oordeel van een kerk of een partij, dat niet noodzakelijk identiek is met dat van de mensen die die krant maken? Ik geloof dat juist een beetje meer onafhankelijkheid de journalistiek in het algemeen ten goede komt. Zo'n krant vaart daarmee trouwens niet onder een valse vlag zoals die SUS-acties en dergelijke, want ik ben er helemaal niet bang voor, dat de Volkskrant even duidelijk katholiek zal blijven als zij was. U kent toch ook de richting van het Handelsblad en van Trouw? Nou dan, daar is beslist geen ondertitel voor nodig.

IK KOOP de Volkskrant graag, niet om haar richting, maar wel om de kwaliteit. Zo las ik in het feestnummer ter gelegenheid van de ingebruikneming van het nieuwe gebouw aan de Wibautstraat in Amsterdam, een uitstekend artikel van Lidy van Marissing, die twee weken indrukken had zitten opdoen op het bureau kinderpolitie in de hoofdstad. De onvoorstelbare ellende waarmee men daar te maken krijgt, zal ik u besparen, maar twee uitspraken wil ik u niet onthouden. Een brigadier zei: *'Als de gezinsverhoudingen al jarenlang verpest zijn, het ouderlijk gezag foutief is gebruikt en het opgroeiende kind klein is gehouden, moet de politie tenslotte als boeman de zaak nog zien te red- den. En hoe vaak gaat het dan om een verkering die door de ouders botweg wordt verboden, al is het kind achttien jaar of ouder!'* Een inspecteur zegt hetzelfde met andere woorden: *'In negentig procent van de gevallen die wij hier krijgen, is er sprake van milieustoornissen. De ouders zijn gescheiden; het gezin is onevenwichtig door een overheersende vader en slappe moeder*

of omgekeerd; het moeilijke kind is een voorkind, waardoor het huwelijk niet van harte is gesloten en het kind bewust of onbewust wordt afgewezen; er zijn lievelingetjes en achtergestelden in het gezin; en noem maar op. Het kind heeft in elk geval géén relatie, geen vertrouwen in zichzelf of in de ander. Het hangt van jongsaf zo'n beetje in een liefdeloze leegte. Het gaat slenteren, spijbelen, stelen, zich vervelen: er is geen zin, het heeft geen zin. Het maakt hem allemaal niets uit, omdat er niemand is die hem waardeert of voor wie hij bestaat en bestaan mag. In wangedrag drukt zo'n kind zijn onverschilligheid uit, maar tegelijk is de overtreding of het misdrijf een schreeuw in de fatsoenlijke ruimte: Wie geeft er wat om me?'

ER WORDT VEEL EN GOED werk gedaan op dat bureau kinderpolitie, kreeg ik de indruk uit dat artikel. Jammer dat de Amsterdamse politie op ander gebied zo'n slechte naam heeft. Nu zal het ongetwijfeld geen gemakkelijke zaak zijn de provorelletjes de kop in te drukken, maar naar mijn mening had de heer Seegers (C.P.N.) het wel bij het rechte eind, toen hij vaststelde, *'dat de politie graag sloeg, zodat het wel eens erop leek of zij provocaties uitlokte'*, al zou ik de overige woorden van deze spreker niet graag tot de mijne maken. Maar wat wilt u aan tact verwachten van een politie-apparaat, aan het hoofd waarvan een man staat die, optredend als burgemeester van Amsterdam, als hij vanaf de publieke tribune geïnterrumpemd wordt, reageert met *'bek houden!'* (letterlijk!)

'AARTSBISSCHOP O'Boyle van Washington gaat stevig tekeer tegen een voorstel dat het mogelijk zou maken raad en hulp inzake geboortenbeheersing te geven aan onbemiddelden, dit in het kader van de strijd der Amerikaanse regering tegen de armoede,' lees ik in De Groene. *'Hij zei in een preek, dat katholieken in geweten verplicht zijn zich te verzetten tegen een wet die leerstellingen of praktijken tot overheidspolitiek verheft, welke de vrijheid van geweten schenden. Het komt hierop neer: O'Boyle wenst niet, dat anderen mogen wat hij niet wil. Niemand wil zijn schaapjes dwingen, bepaalde faciliteiten te gebruiken; maar hij wil anderen dwingen die faciliteiten niet te gebruiken. En dit onder de leus 'vrijheid van geweten'. Vreemd geweten.'*

MINISTER J. G. SUURHOFF heeft, zo lees ik in het Algemeen Handelsblad, zich 'ten aanschouwen van heel Nederland' voor de

televisie laten aanspreken met 'meneer de minister'. Hij heeft iets tegen de term Excellentie, maar, zegt het Handelsblad, dat 'meneer de minister' *'is voor menig Nederlander nauwelijks een minder geforceerd pompeuze benadering dan het woord Excellentie. Als men werkelijk oprecht is in zijn voor-nemen het wat bescheidener aan te doen met aansprekkittels, waarom dan niet gewoon: mijnheer Suurhoff?'* Ik heb die uitzending niet gezien, maar ik moet aannemen, dat de heer Suurhoff daarin niet optrad als een willekeurige meneer, maar als minister. De voorzitter van een vergadering spreken wij toch ook niet toe met: mijnheer Jansen? Wij hebben in zulke functies niet te doen met een particulier persoon, maar met een gezagsdrager; waarom zou het noemen van die functie dan plotseling 'pompeus' moeten zijn?

DEZELFDE MINISTER Suurhoff opende eind september een studiedag van de Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Verkeersveiligheid, waarbij hij opmerkte, dat verleden jaar in Nederland 2400 mensen bij verkeersongevallen om het leven kwamen en bijna 67.000 ernstig werden gewond. Het verkeersongeval is voor de leeftijdsgroep van 15 tot 44 jaar de op een na belangrijkste doodsoorzaak, zo zei de minister. De directeur van de stichting, ir. E. Asmussen, stelde vast: *'Absolute verkeersveiligheid is nooit te bereiken zolang de mens nog ingeschakeld blijft als bestuurder, en ook de techniek van het voertuig en de weg niet volmaakt zijn. Verkeersongelukken zullen daarom nooit geheel vermeden kunnen worden. Het is zaak vooral te zoeken naar middelen ter vermindering van de ernst van het ongeluk. (...) Een belangrijk middel (...) is ongetwijfeld de veiligheids-*

gordel. De kans op verwondingen is volgens Amerikaans onderzoek bij gebruik van een gordel ongeveer 60 pct. lager.' Maar, lees ik dan verder in het verslag in de N.R.C., hoewel door de grote autofabrieken op het gebied van de veiligheid al veel onderzoek is verricht, veiligheid blijkt een onverkoopbaar produkt! *'Uit de verkoopervaring van de grote automobielindustrieën is bekend, dat het publiek graag extra geld over heeft voor extra koplampen en een opgevoerde motor, maar niet voor speciale veiligheidsstoelen, telescopisch stuur of hydraulische bumpers en zelfs niet altijd voor veiligheidsgordels.'* Wat een rare diersoort zijn wij mensen toch!

MISSCHIEN kent u Gandalf even slecht als ik. In ieder geval kunt u dit blijkbaar nogal bloterige blad voortaan niet meer in de kiosk kopen en daarmee is voor zo'n blad natuurlijk het bestaan gemoeid. De reden? Er heeft een artikel over ons koninklijk huis in gestaan, waarvan de directeur van de AKO, een van de twee ondernemingen die in Nederland alle kiosken exploiteren, vond, dat het niet door de beugel kon. Nu is het best mogelijk dat die man gelijk heeft, maar dan nog is het een vreemde situatie, dat twee ondernemingen in feite uitmaken wat u en ik zullen kunnen kopen en lezen. Het werpt een vreemd licht op de persvrijheid in ons land, als die twee ondernemingen eenvoudig ieder blad dat hen niet zint, om zeep kunnen helpen. Ik dacht dat de beoor-deling van zo'n artikel bij de rechter behoorde te liggen, als daar al aanleiding toe was. En bovendien komt mij die beslissing van de AKO nogal schijnheilig voor, als ik zie wat er allemaal wel in die kiosken te koop is!

Dichterschap

*Is dit genoeg: een stuk of wat gedichten,
Voor de rechtvaardiging van een bestaan,
In 't slecht vervullen van onnoozle plichten
Om den te karigen broode allengs verdaan?*

*En hierom zijn der op een doel gericht
Bevredigende dagen mij ontgaan;
Hierom blijft mij slechts zelf en lot betichten
In zicht van 't eind der onherkeerbare baan.*

*Van al de dingen, die 'k in droomen zocht –
Erger: van alle, die ik wèl vermocht,
Is, nu hun tijd voorbij is, niets geworden.*

*En ik kan zelfs niet, als mijn onbevreesd
Erkennen mij verwijst naar de verdorden,
Aanvoeren: maar mijn bloei is schoon geweest.*

J. C. BLOEM

Uit 'Sintels' – opgenomen in Verzamelde Gedichten, uitgave A. A. M. Stols – Den Haag 1947.

Is de jeugd inderdaad slechter dan vroeger?

Verscheidene bladen houden zich de laatste tijd – soms vrij oppervlakkig, soms diepgaand – bezig met de levensproblematiek, waarmee vele jongeren worstelen. Als men de beschouwingen, reportages en interviews leest krijgt men niet de indruk dat de-generatie-van-nu een gelukkige is. De stellingen daarover van de Duitse socioloog Schelsky – hij spreekt van een 'skeptische Generation' – schijnen in verscheidene krante-artikelen hun bevestiging te vinden. Sterk, misschien te sterk, komen deze opvattingen tot uiting in een serie artikelen, die De Telegraaf enige tijd geleden heeft gepubliceerd onder de sensationele kop 'De opstand der jongeren'. Maar daar is het dan ook De Telegraaf voor...

Hoe ook, teleurstelling over het leven, scepsis ja zelfs verbittering is wel de algemene teneur van de uitspraken van vele jongeren. Mislukkende jonge huwelijken, cynisme, geweldscultus en bovenal geestelijke leegheid, verveling en wanhoop zijn – afgezien van enkele positieve uitspraken bij een kleine minderheid – de leidende motieven. Opvallend is het gebrek aan belangstelling voor politieke en maatschappelijke problemen en voor geestelijke vraagstukken. Een regelmatig terugkerend hoofdmotief wordt gevormd door teleurstellingen in de liefde en de seksuele verhoudingen, waarbij gedwongen huwelijken en abortus nadrukkelijk worden genoemd.

Beschuldigingen aan het adres van ouders en opvoeders ontbreken niet, in het bijzonder op het gebied van de sexualiteit. Door onvoldoende voorlichting blijken jonge meisjes vaak slachtoffer te worden van hun onwetendheid. De ouders wordt vaak verweten geen echte belangstelling voor hun kinderen te hebben.

Ik teken hierbij nog aan, dat deze kleurloze of negatieve verhouding tussen ouders en jongeren in Duitsland nog een extra accent krijgt door het feit dat de jongeren de ouderen verwijten dat zij willoos de Hitlerterreur hebben aanvaard en deze zelfs hebben gesteund. De ouders verliezen hierdoor hun aureool van autoriteit. Merkwaardig is dat, zoals ik in een Duits blad las, in monarchistische en sterk religieuze gezinnen de problematiek in deze vorm (nog) niet zou voorkomen. De vader treedt hier nog op als een soort aardse plaatsvervanger

van God en van de koning. Zodra evenwel de vaderlijke autoriteit deze ruggesteun ontvalt (door secularisatie en verdwijnend monarchisme) zou het instituut 'vader' in gevaar raken. Uit de meeste beschouwingen en interviews blijkt, dat men zich op het gebied van de sexualiteit veel vrijer uitspreekt (en vrijer handelt!) dan men enkele decennia geleden voor mogelijk zou hebben gehouden ('Sex is een van de belangrijkste dingen in het leven, daar moet je niet geheimzinnig over doen' zegt een verpleegster en een ander meisje verklaart: 'Mijn vriendinnen slikken de pil'). Vaak hoort men de klacht: 'Het leven is een sleur'. Een bromnozem zegt dat hij relletjes van de 'boys' prachtig vindt. Dan komt er iets in de krant: 'Ik denk: zie je, ze hebben notitie van ons genomen. Ik voel me eindelijk iets apart in de maatschappij, als is het dan maar een herrieschopper.' Zelfkritiek leest men weinig. Wel kritiek op de kerken. Een verpleegster in een psychiatrische inrichting viel het op, dat patiënten die in een inrichting hadden gezeten, in het dorp zonder mededogen werden ontvangen: 'Ik vind dat de kerk hierin te kort schiet. De kerk praat te veel en doet te weinig.' (Citaten uit De Telegraaf). Genoemde feiten lijken me te belangrijk om ze zonder meer aan voorbij te gaan. Toch zijn enkele kritische kanttekeningen hier nodig. De vraag rijst namelijk: Zijn de hier genoemde verschijnselen *representatief* voor de Nederlandse jongeren? Als deze vraag ontkennend zou worden beantwoord, dan hebben zulke reportages veel van hun waarde verloren, al zijn de gesignaleerde gevallen er niet minder triest om. Hierbij moet ook niet uit het oog worden verloren, dat juist allerlei extreme gevallen, trieste noodsituaties, schokkende levensverhalen voor de pers (en zeker voor een bepaald soort dagbladen) en televisie en radio 'gefundenes Fressen' zijn. Wat hebben deze massa-communicatiemiddelen aan de weinig spectaculaire levensgeschiedenis van een gewoon jong gezin, een familie Doorsnee met zijn gewone, al te bekende lief en leed?

De vraag: Zijn de gesignaleerde gevallen representatief? kan *niet* worden beantwoord door dagbladjournalisten, doch slechts door wetenschappelijk opgezette onderzoeken over maatschappelijke omstandigheden en levensvisies, enquêtes dus die een beeld geven van de jeugd over de gehele linie, in alle maatschappelijke groeperingen. Ik geloof, dat na alles wat er gezegd en geschreven wordt over jeugd-criminaliteit en excessen onder de jongeren op het gebied van sexualiteit, marihuana enz., een dergelijke enquête broodnodig is.

Maar zelfs een enquête is geen eenvoudige zaak. Sommige 'mensen van morgen' zullen bepaalde dingen uit bravour of de neiging interessant-te-willen-zijn sterk overdrijven, anderen zullen juist bepaalde facetten van hun bestaan liever verzwijgen.

Sommige ouderen zullen wellicht bij het lezen van bepaalde reportages verzuchten: Zulke dingen kwamen vroeger toch maar niet voor! De conclusie ligt dan voor de hand: 'De wereld wordt er niet beter op!' Maar ook dit moet in twijfel worden getrokken. Ook in het oude Egypte vernam men al klachten over de jeugd! Er is tegenwoordig een grotere openhartigheid over zaken die vroeger met de Victoriaanse mantel van de preutsheid werden bedekt. Allerlei dingen, waarover de kranten in het verleden eenvoudigweg niet wáágden te schrijven, worden nu in extenso vermeld. Maar wat weten wij over de ellende, de misdaad, de ontucht, het alcoholisme, die vroeger in de arbeiders-

krotten (en nu nog in de achtergebleven gebieden!) het leven tot een hel maakten? Beteringen over toenemende seksuele criminaliteit worden thans door bevoegde criminologen ontzenuwd. De oorzaak van de statistische toename moet gezocht worden in het feit, dat vrouwen meer dan vroeger geneigd zijn aangifte te doen bij de politie. Vroeger verzwegen men de feiten liever! En wat het verleden betreft, op de beruchte volksfeesten als 'hartjesdag' in Amsterdam, de Rotterdamse kermis of elders de carnaval – waar drank en sex een belangrijke rol speelden – ging het ook niet altijd even stichtelijk toe!

Een klein deel slechts van de historische bronnen, de pers en de 'schone letteren' kan ons over het volksleven van vroeger inlichten. Er was immers geen afzetgebied voor romans en verhalen over sociale en soortgelijke vraagstukken. Het 'denkende deel der natie', dat boeken las, behoorde tot de gegoeden, die bepaald geen behoefte had aan onrustverwekkende literatuur over misstanden, en materiële en psychische ellende van een andere klasse. Men had genoeg aan 'Eline Vere'. Bepaalde onderwerpen zoals homofilie, waren helemaal taboe. Natuurlijk waren er wel sociaal voelende schrijvers zoals Victor Hugo ('Les misérables'), de brave Dickens, de rauwere Zola, in Duitsland Hauptmann en bij ons Jacob Cremer en vooral ook Heyermans. Flaubert noemde de roman 'een spiegel van de menselijke ziel, een schilderij van het leven', maar het waren toch maar bepaalde facetten van het leven, die in de burgerlijke roman en uiteraard in de pers naar voren kwamen (evenals in de huidige Sowjet-roman geschreven naar het patroon van het 'socialistisch realisme'). Veel bleef onbesproken en ongenoemd en men vond dat Flaubert in zijn 'Madame Bovary' bepaald te ver was gegaan, hetgeen leidde tot een proces, iets waar we ons nu misschien over verbazen (De opvolgers van Flauberts beschuldigers hebben het nu druk met Veldhoen c.s.).

Het is duidelijk dat we onze tijd (en onze jongeren) slechts in het juiste perspectief kunnen zien wanneer wij weten hoe mensen vroeger werkelijk voelden, dachten en handelden en m.i. is dit beeld van voorbije eeuwen, althans inzake maatschappelijke opvattingen en visie op sexualiteit en morele normen, vaak eenzijdig en fragmentarisch. Er valt in de historiografie in zoverre een gelukkige kentering waar te nemen, dat men – vooral na de tweede wereldoorlog – veel meer oog heeft gekregen voor het leven van het gewone volk in vroeger tijden, getuige ook boeken verschenen onder titels als 'Zo leefden de...' en 'Het dagelijks leven ten tijde van...'

Dit uitstapje naar literatuur en historiografie was nodig om aan te tonen, dat de bewering 'de wereld wordt er niet beter op' ongegrond is. De wereld is in allerlei opzichten anders dan een honderd jaar of langer geleden. Men vergelijkt twee onvergelykbare grootheden (er is bepaalde opzichten vooruitgang, in andere niet), maar bovendien wat weten we over b.v. de jongeren van een paar eeuwen geleden? Zelfs het beeld van onze eigen snel veranderende maatschappij is, ondanks allerlei waardevolle sociologische onderzoeken, nog geenszins duidelijk.

Reportages en andere publikaties in dagbladen hebben in ieder geval de verdienste, dat zij de zelfgenoegzaamheid, de idee van 'wir haben es so herrlich weit gebracht' een gevoelige deuk

(Vervolg op pag. 4)

(Vervolg van pag. 1)

Welke gevolgtrekking mogen wij maken? In de R.K. kerk zijn vele stromingen en opvattingen, zij vertoont geen uniform beeld. De kerk is ontegenzeggelijk meer open geworden, maar de strijd tussen progressieven en conservatieven binnen haar muren gaat zonder twijfel nog lang door.

Die interne strijd zullen humanisten, in de gehele wereld, met grote belangstelling volgen, maar het zal hen er niet vanaf kunnen brengen om hun verantwoordelijkheid voor de mens op hun wijze gestalte te geven, zonder zich te beschouwen als objecten tot bekering. Het zou niet onnut zijn, als de geestelijken als Arrupe kenhis namen van het humanisme, zoals het gestalte krijgt in de wereld van nu. Na zo'n verleden zou iets meer bescheidenheid niet misstaan.

B.

Jan Romein's 'Eender en anders'

VOOR zijn dood had Romein zelf nog een keuze gemaakt uit hetgeen hij de laatste jaren had geschreven. Na zijn dood werd door anderen – M. Brands, L. Rijkens en P. Oppenheimer – het voorliggende boek 'Eender en anders' persklaar gemaakt, deels door bijdragen in het Nederlands te vertalen. Zo ligt de laatste van de zeven bundels essays voor ons, als de laatste, welsprekende getuige van de fabelachtige werkkraft, de veelzijdigheid, diepzinnigheid, nauwkeurigheid en grote ernst van de betreurde historicus. Romein was, hoewel hij het genre kende en kon hanteren, allermint een specialist in de hof der historie. Alle onderwerpen, die hij bestudeert en waarover hij spreekt of schrijft, zijn breed en veelomvattend en daarom ook hebben zij niet alleen betekenis voor de vakman, maar voor allen, die te maken hebben met cultuur, wetenschap, politiek en godsdienst, op hoge of op bescheiden posten. Romein heeft wat te zeggen en is er diep van overtuigd, dat hij dat ook moet zeggen en naar iemand die zo overtuigd is te luisteren is een genot, of men het eens is of niet met hem. Romein heeft iets behouden van de profeet, van de man, die niet genoeg kan nemen met het compromis, met het onvolmaakte. Ik schreef behouden met opzet, omdat zijn aanvankelijke studie – de theologie – deze eigenschappen meer eist – tenminste eiste – dan welke studie ook.

Romein is nooit een eng historicus geweest, ook niet, omdat zijn marxistisch getinte overtuiging hem als het ware dwong om zich met de grote stromingen en begrippen bezig te houden, al heeft hij de biografie, theoretisch en praktisch, gekend en beoefend.

Deze bundel essays wordt dan ook in een algemeen blad als *Mens en Wereld* besproken omdat de onderwerpen, die Romein behandelt, de belangstelling hebben van velen, die zich in enig opzicht mede verantwoordelijk voelen voor de gang van zaken in de wereld, hetzij zij sjouwers, kantoorbedienenden of professoren zijn. Het is goed, dat de essays verschenen zijn en uitgetild werden uit de betrekkelijke duisternis of onbekendheid van *De Nieuwe Stem* of een buitenlandse publikatie. Allen dan ook, die het niet schuwen om zich duchtig in te spannen bij de lectuur wordt aangeraden om deze essays ter hand te nemen. De volgende studies zijn er in opgenomen:

1) *Duur en verandering in de geschiedenis*, gedachten over de omslag, de dialectiek in de geschiedenis.

Mens en Wereld

verschijnt om de veertien dagen

Hoofredacteur: dr. H. Bongers

Redactieraad: mevr. I. M. A. Donker-Rutgers, prof. dr. J. C. Brandt Corstius, H. P. Danz, R. de la Rie, mr. dr. H. J. Roethof, P. W. van der Vliet

Redactiesecretaris: J. van Straten, Goethelaan 73, Utrecht, telefoon 030 - 3 15 63

Administratie, abonnementen en advertenties: postbus 114, Utrecht, telefoon 1 01 63; postgiro 30 49 60 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht

Advertentietarieven op aanvraag

Abonnementsprijs voor leden van humanistische organisaties f 6,50 per jaar, voor niet-leden f 8,50, buitenland f 10,—, losse nummers f 0,30

2) *Integrale geschiedschrijving*, onder het motto van Goethe 'Immer strebe zum Ganzen...', gedachten in verband gebracht met het grote werk, dat Romein aan het schrijven was bij zijn dood, en voor een groot gedeelte voltooid had, een volledige geschiedenis van de West-Europese maatschappij omstreeks 1900.

3) *Het probleem der waarheid in de biografie*, een in het Duits gehouden voordracht; 4) *Het algemeen menselijk patroon* (A.M.P.), een uiterst kundige uiteenzetting van een geliefd denkbeeld; 5) *Poging tot herinterpretatie van het humanisme*, een afwegen van de moderne opvattingen omtrent de Renaissance; 6) *Het conservatisme als historische categorie*, een studie over geschiedenis en wezen van het conservatieve denken; 7) *De zelfexpressie van de westerse mens in de 20-eeuwse roman*, een ongelooft knappe analyse van de grote romans van eind 19e en 20e eeuw; 8) *Het offensief-defensief van het christendom in de 20e eeuw*; 9) *China in de wereldgeschiedenis*; 10) *De na-*

tionale en sociale revolutie in Europa en Azië en de tijdfactor; 11) *Rede en religie*. Over Toynbee en Miscoote; 12) *Plaatsbepaling van het heden*. Over Rüstow.

Het is verrijkend om te lezen wat een diepzinnig, ernstig, idealistisch geleerde als Romein dacht over deze onderwerpen. Een mens, zoals hij zichzelf tekent in een der essays: 'wiens diepste moeiten steeds het begripen golden, maar wiens hoogste vreugden ook steeds daarin waren gelegen.' Het is alleen al van betekenis om de bundel te bezitten om de 'geloofsbelijdenis' in de wetenschap, die Romein uiteenzet in de inleiding op Toynbee's voordracht. Ook wanneer de inhoud tot tegenspraak leidt is het de moeite waard zijn opvattingen te leren kennen over geloof en wetenschap. Het boek is niet goedkoop (f 14.50), maar het is van blijvende waarde.

B.
Jan Romein 'Eender en anders',
twaalf nagelaten essays – Em. Querido, Amsterdam, 1964.

Is de jeugd inderdaad slechter dan vroeger?

(Vervolg van pag. 3)

hebben gegeven! Het blijkt immers, dat vele 'mensen van vroeger' in de zogeheten 'welvaartsstaat' (waar overigens naast de woningnood nog genoeg andere sociale ellende heerst!) hun weg niet kunnen vinden en geestelijk in het nihilisme blijven steken.

Wat de andere generaties betreft, deze voelen zich veelal onzeker en verontrust over levensvisie en gedragpatroon van de jongeren of erger nog: zij staan er onverschillig en met volledig onbegrip tegenover. Toch is ook dit verschijnsel niet nieuw. Deze tegenstellingen, deze mentaliteitsverschillen tussen ouderen en jongeren zijn er altijd geweest. Men leze Toergenews 'Vaders en Zonen' uit 1861! Het komt mij voor, dat door de snelle maatschappelijke veranderingen onder invloed van de techniek de verschillen tussen de generaties eerder groter dan kleiner worden (ondanks de vaak infantiel aandoende 'jeugdcultus') zoals die b.v. in Amerika opgang doet!). Oudere en jongere generaties leven en groeien immers onder geheel verschillende omstandigheden op. De jongeren, volwassen wordend in een wereld van atoomenergie, computers, spoetniks en ruimtevaart moeten onvermijdelijk een andere kijk op mens en maatschappij, en ook een meer dynamische, minder traditionele wereldbeschouwing hebben dan hun ouders, in wier jeugd geheel andere maatschappelijke, politieke en economische verhoudingen heersten.

Het is overigens triest, dat ondanks alle 'technische wonderen', de zorgen van woningnood en overbevolking, de politieke onzekerheid op wereldniveau en de honger in vele landen zijn gebleven. Naarmate de techniek sterker de macht van de mens beklemtoont, komt deze onmacht des te scherper in het licht te staan. Vele jongeren voelen zich onzeker en ervaren hun bestaan als uitzichtloos. De snelle maatschappelijke evolutie, de ondoorzichtige structuur van onze massamaatschappij, waarin de individu niet meer dan een atoom is, welks vrijheid steeds meer aan banden wordt gelegd, een maatschappij waar de waarde van een mens bepaald wordt door zijn waarde als 'werk-

kracht', in deze samenleving (waar van echt samen-leven vaak nauwelijks sprake is) hebben velen het perspectief op eigen mogelijkheden verloren.

Dit geldt niet voor alle jongeren, zoals blijkt uit het positieve idealisme en de opofferingsgezindheid, die de jongeren van het 'Vredescorps' kenmerkt en het enthousiasme van vele jonge wetenschapsmensen, artsen, kunstenaars, jeugdleiders, verpleegsters enz. welke schril afsteekt tegen de egocentrische, slechts op zichzelf betrokken levenshouding van vele jongeren uit 'de' interviews. Men zou naast de vele sombere geluiden een andere stem, die van een meisje, kunnen laten horen, die onlangs voor de V.P.R.O.-microfoon o.m. zei: 'Zover ik kan zien heb ik het griezelig goed getroffen... Ik neem als vanzelfsprekend aan dat het grootste deel van de mensen ook gelukkig is.' Merkwaardig genoeg geloofde zij evenmin aan God: 'Ik geloof niet in God. Het Godsgeloof is zo gemakkelijk. Je kunt alles aan God overlaten. Als God het niet wil, gebeurt het niet. Het is eigenlijk de verantwoordelijkheid van je af-schuiven...'

Ook kan men andere conclusies putten uit een opiniepeiling van het 'Institut français d'Opinion Publique'. Hieruit kwam vast te staan, dat de meerderheid der Franse jeugd tussen 16 en 24 jaar niet revolutionair is, niet a-sociaal, niet verbitterd, wel vroegwils en conformistisch. Twee op de drie jongelui zijn tevreden over hun school. Zeer weinigen klagen over hun ouders, maar slechts één op de drie vindt bij hen vertrouwen en intimiteit. De grote meerderheid aanvaardt het familieleven als een noodzakelijkheid. In het huwelijk verwacht men echter veeleer stabilisatie in het leven dan wel liefde en trouw. Acht-en-zestig procent der jongens vinden seksuele betrekkingen vóór het huwelijk normaal, maar 53 pct. der meisjes vinden dit gevaarlijk en 30 pct. ongeoorloofd, terwijl slechts 10 pct. de mening van de jongens delen. Op de vraag wat het meest tot het geluk bijdraagt, stelde de Franse jeugd deze waardeschaal op:

(Zie verder pag. 5)

'La bâtarde' - uitzonderlijke autobiografie

'LA BÂTARDE' (de bastaard-dochter) van Violette Leduc heeft geen enkele van de grote literaire prijzen gekregen van eind-1964, maar het is het meest gelezen boek in Parijs, want het is de levensgeschiedenis van wat men in Frankrijk noemt 'een temperament'. Het is een dik boek van 462 pagina's (Uitg. Gallimard, 23 F. ongeveer f 20,-) met een inleiding over de schrijfter van niemand minder dan Simone de Beauvoir. De vrouw van Sartre – in een vrij huwelijk – is werkelijk op haar best, als zij gebeurtenissen, personen en dingen beschrijft, die zij kent of heeft meegemaakt, wat duidelijk bleek uit haar roman 'Les mandarins' en uit het kortgeleden verschenen boekje 'Une mort très douce', dat op sobere wijze verhaalt van het sterven van haar eigen moeder. Het voorwoord bij 'La bâtarde' is van een stijl, een indringendheid en een karakter-tekening, die weinigen haar zouden kunnen verbeteren.

Het boek van de nu 57-jarige Violette Leduc, die al heel wat andere auto-biografische boeken op haar naam heeft staan – want zij kan alleen maar over zichzelf schrijven – heeft geen prijs gekregen, omdat het boeiend is, maar ook afstotend. Violette is de 'onnatuurlijke' dochter van een vrouw, die zich door een aristocratische jongeman liet verleiden en die er niet over dacht, deze met een smeekbede om haar te trouwen lastig te vallen.

Een bastaard is nog altijd in vele landen, dwaas genoeg, een verworping. In Engeland is het zelfs het grootste scheldwoord, dat bestaat. Dit is echter niet de voornaamste reden geweest van Violette's erbarmelijke leven. Zij was van kindsbeen af zo lelijk als de nacht. 'Als ik zo'n gezicht had', voegde een harteloze voorbijgangster haar toe, 'dan zou ik mij van kant maken.' *

(Vervolg van pag. 4)

1. Gezondheid	79 pct.
2. Geld	46 pct.
3. Liefde	46 pct.
4. Werk	34 pct.
5. Vrijheid	32 pct.
6. Ontwikkeling	23 pct.
7. Vrienden	16 pct.
8. Godsdienst	12 pct.

(Hierbij kan men opmerken, dat slechts acht procent der ondervraagden zegt on-godsdienstig te zijn).

Wat verder Nederland betreft, bij het signaleren van negatieve verschijnselen in de wereld der jongeren kan men moeilijk de moderne literatuur en filosofie onbesproken laten. Deze zijn immers een waardevolle barometer van het geestelijke klimaat. En dan moet toegegeven worden dat ook hier veel is dat eerder inspireert tot wanhoop dan tot hoop. Maar men kan de hedendaagse literatuur ook beschouwen als een gezonde reactie op veel 'Schöngesterei', als een ontmaskering van illusies, valse romantiek en lege fraseologie. Misschien stimuleert deze literatuur en filosofie velen, jongeren en ouderen, tot een kritisch zelfonderzoek, tot bezinning waar het de mogelijkheden en perspectieven betreft, tot zelfbevrijding, zelfverwerkelijking en maatschappelijk-culturele vernieuwing.

P. Krug

Zij heeft onder die lelijkheid ontzettend geleden, temeer omdat zij, ongelukkig genoeg, meer libido bezat dan de meeste vrouwen. Daardoor begon zij met lesbisch te zijn, trouwde vervolgens met iemand die zij lange tijd verstoten had en haar nu in het huwelijk van zich afschudde en leefde tijdens de oorlog samen met de afschuwelijke Maurice Sachs, een schrijver, fat en homoseksueel, die haar gezelschap apprecieerde, maar haar verder niet aanraakte.

Maurice Sachs heeft uitstekende karakterschetsen gegeven van Gide, Cocteau, Max Jacob, noemde zich anti-humanist en verliet Violette vrij spoedig om voor de vijand in Hamburg te gaan werken. Of hij daar aan het einde van de oorlog gestorven is, staat niet vast. Volgens Violette Leduc zou hij nog in leven zijn en zijn sjacher-bestaan voortzetten in het Midden-Oosten.

HAAR HELE LEVEN heeft Violette wel erg op de zenuwen van de mensen gewerkt. Zij was echt een lastpost, omdat zij 'geboren was met de passie van het onmogelijke.' Omdat zij sentimenteel was bovendien, heeft zij in haar leven meer gehuild dan wie ook. Zij was een ware kwelgeest voor zichzelf, 'qui pleurait, pleurait comme une Madeleine', zoals het in het chanson luidt. Te wonderbaarlijker is het dus, omdat haar lastigheid zo ten top is gevoerd, dat de ondeugd een karaktertrek werd, die men kan bewonderen, zij het niet zonder enige wrevel. Haar aanbeden grootmoeder Fideline en haar moeder, 'die haar nooit bij de hand heeft genomen' en haar vader – die haar later duldde maar niet erkende – zijn met al hun hebbelikheden ten voeten uit geschilderd; zij komen levend uit haar droefgeestig relaas omhoog. Al haar avonturen, met Isabelle, het meisje op het college en Hermine, de jonge lerares op datzelfde soort internaat, die zij beiden in haar netten verstrikte, beléeft men alsof men door het sleutelgat keek. Haar jongemeisjes-nachten met Isabelle zijn door de uitgever eerst uit haar vroegere boek 'Ravages' geschrapt, maar staan nu gedeeltelijk in 'La bâtarde' en volledig in het aparte werkje 'Thérèse et Isabelle'.

Hermine moet vanwege haar verhouding met Violette de kostschool verlaten, waardoor haar carrière wordt gebroken. Zij wonen later samen in Parijs, waar Hermine alles voor Violette over heeft, die eigenlijk nergens geschikt voor is: noch voor haar baantje bij de uitgeverij Plon of als employée op een interessant agentschap voor artiesten, waar zij vluchtig mensen ontmoet als Jean Gabin, Marlène Dietrich en Marcel Carné ('Quai des Brumes'), noch als journaliste voor een vrouwenblad. Hermine zorgt voor haar zoals een amant zou doen voor zijn maîtresse. Tot het haar op een gegeven ogenblik te bar wordt, namelijk, als Violette haar gedwongen heeft, geld te verdienen voor het aanschaffen van een duur meubelstuk, door in te gaan op het voorstel van een 'voyeur'. Maar zelfs die scène, die aan een tafereel uit 'Le balcon' van Genêt doet denken, is zo waarachtig beschreven, dat het kunst is geworden, hoe men er ook tegenover moge staan: verachtend of vergevingsgezind.

IK HEB NIET ALLES in dit boek mooi gevonden en zeker niet de episode met de arme Gabriel, die haar aanbad, terwijl zij met Hermine samenwoonde. Zij stoot hem tenslotte van zich af, maar als zij hem later, nadat Hermine haar in de steek heeft gelaten, weer ontmoet knoopt zij de betrekkingen met hem weer aan en trouwt zij hem zelfs in het begin van de oorlog, omdat haar lichaam nu eenmaal geen rust kon vinden. De vergelding heeft echter gewaakt en nu is het Gabriel, die genoeg van haar krijgt en het huwelijksbed, dat voor hem een kooi was geworden, ontvlucht. Ook vond ik niet mooi, dat zij 'de rekening opmaakt' tussen haar en Hermine en zegt: ik heb meer geleden. En dan tenslotte ergerde mij dat zij, nadat zij met Maurice Sachs naar een dorpje in Normandië is gegaan – een Maurice Sachs, die haar in culturele ontwikkeling verre de baas was – daar aan 'de zwarte markt' gaat doen, na zijn vertrek, voor de hongerende Parijzenaars om maar geld, geld, geld binnen te halen. Ik weet wel, dat dit in eerste instantie een veiligheidsklep was voor haar energie, die zonder liefde geen uitweg vond, maar het stuit mij niettemin tegen de borst, dat zij en de dorpsgenoten, die in die handel met haar samenwerkten, het einde van de oorlog met smart zagen naderen.

'La bâtarde' is een boek, dat een storm van gevoelens opwekt, maar het is in ieder geval geen 'dood' boek. En bij gedeelten, vooral als zij het over de natuur op het platteland heeft, is het prachtig geschreven.

Men moet het evenwel slechts lezen, als men zich de uitspraak van Simone de Beauvoir eigen kan maken, dat voor Violette Leduc 'het kwade en het goede holle woorden zijn'. Er zijn sommige mensen, die men alles kan vergeven.

Henri Sandberg

* Zij heeft geprobeerd een nieuwe neus te krijgen door een operatie, maar zonder succes.

Lezingen voor de radio

Zondag 17 oktober, VARA 9.45 uur: P. Spigt 'De verleiding van het wonder'.

Zondag 24 oktober, VARA 9.45 uur: W. Holtland 'Lorenzo Valla'.

Bedenkingen tegen drie heropvoeringen

Waarom niet eens, bij wijze van introductie van het nieuwe toneelseizoen, wat bedenkingen gepopperd bij een drietal voorstellingen, die nog heel wat keren in stad en land opgevoerd zullen worden? Niet meer dan het toeval bracht ze samen aan de start: De Driestuiversopera, van Bertolt Brecht (Nederlandse Comedie); Het ei, van Félicien Marceau (eveneens Nederlandse Comedie, of beter: Guus Oster) en Liefde onder de Olmen, van O'Neill (Toneelgroep Theater).

Het toeval noemde ik al als factor in de eerste repertoirekeuze. En en passant kunnen we wel vaststellen dat eigenlijk niet één van de gezelschappen zich door veel meer dan het toeval laten leiden in de keuze van hun stukken. Er is wel eens een poging tot een 'eigen gezicht' op te merken, maar achteraf blijkt dat toch meestal een heel opportunistisch achterna lopen van wat ergens in het buitenland het vorige jaar of het jaar daarvoor opgedoken is als 'het laatste van het laatste'. Let u maar eens op: zelfs als er in ons land plotseling een langvergeten stuk van Shakespeare, Molière of wie dan ook gebracht wordt, met in het programma de opmerking, dat dit stuk ons – volgens de directie van het gezelschap – nog zoveel te zeggen heeft in deze verwarde tijden enzovoorts enzovoorts, dan is dat stuk merkwaardigerwijze juist daarvoor óók door Jean Villar in Parijs of door Peter Brooke in Londen gebracht, om maar eens een voorbeeld te noemen. We kijken waarachtig niet alleen wat de moderne stukken betreft met argusogen naar de grote toneelcentra in het buitenland. Het voordeel is natuurlijk dat we aardig bij blijven in ons landje, dat zo'n zestig toneelpremières per seizoen beleeft. Maar een eigen 'gezicht'? Welnee.

Zo wordt Brecht bij ons door *alle* gezelschappen gespeeld, nadat hij een verplichting is geworden door roemrijke buitenlandse voorstellingen, die van wijlen Brechts eigen Berliner Ensemble voorop natuurlijk. De Nederlandse Comedie speelde enkele seizoenen terug Galileï, een heel goede voorstelling, waarop Han Bentz van den Berg het stempel drukte. Aan het eind van vorig seizoen liet de Nederlandse Comedie de Driestuiversopera weer eens los. (In ons land gespeeld in 1929 door Van Dalsums Oost-Nederlands Toneel en in 1946 door het toenmalige Residentietoneel, allebei met weinig succes. We praten natuurlijk niet over de fantastische mislukking voor de VARA-televisie, een paar jaar geleden, die althans nog leidde tot Wim Kams fameuze uitspraak 'Kosten noch kijkers gespaard'.)

Die nieuwe encensering van de Dreigroschenoper, door Ton Lutz in elkaar gezet, was bestemd om dit seizoen door te draaien. Allicht, want deze produktie heeft nogal wat gekost; wie met Lutz werkt moet niet op een cent kijken. Lutz heeft terecht grote faam gekregen met zijn Cyrano, waarin hij de romantiek op een hedendaagse manier hoogtij liet vieren. Met het fenomeen Bertolt Brecht, zoals zich dat in de Driestuiversopera voordoet, heeft hij geen raad geweten. De encensering was weer aan de grandioze kant, daar niet van, maar de sfeer deed ons zeer sterk denken aan die van de Amerikaanse musical.

Waar Brecht kitsch gebruikte om maatschappelijke huichelarij te demonstreren, schrapte Lutz de gestileerde nadruk daarop en verhief de kitsch tot romantiek. Daarmee deed hij me een beetje pijn. Want Brechts teksten en toneel-effecten vind ik nog steeds voor een ontstellend deel bijzonder actueel en zo zullen er heel wat meer in onze rijen zijn. Die vlijmscherpe aanvallen op de burgerlijke moraal te zien omgebogen tot een 'alleraardigst schouwspel' is vrijwel onverdraaglijk. Mackie Messer, gespeeld door Guus Oster, blijft een charmante minnaar in plaats van de louches profiteur van de hypocrisie. Polly, gespeeld en (nauwelijks) gezongen door Kitty Courbois, loopt modieus tegen het ouderpaar Peachum te protesteren zoals een hedendaagse teenager dat doet. Gelukkig reddend Henk Richters en Nell Koppen, als het echtpaar Peachum, in hun scènes veel sfeer en zingt Hetty Verhoogt zeer Brechtiaans haar Jenny, maar de verzoetelijking in de hoofdfiguren en de totale opzet wordt daarmee niet teniet gedaan. Maar wat wil men? Wie Brecht wil spelen zal enigermate – zij het desnoods met veel reserve – achter zijn revolutionaire wereldbeschouwing moeten staan. Ton Lutz verklaart met gerechtvaardigde trots dat hij oerconservatief is. Waarom regisseert hij dan juist Bertolt Brecht!

Een andere aanval op de moraal wordt gedaan in 'Het ei', van Félicien Marceau. Acht jaar geleden behaalde Guus Oster er veel succes mee en dit seizoen heeft hij het weer in het repertoire van de Nederlandse Comedie opgenomen.

Avonturen met kinderen

Wat moet ik met Anton? Het is een jongen, die tot niets komt. Als hem zijn schrift wordt voorgelegd en de rest van de klas ijverig bezig is met die moeilijke nieuwe sommen uit de derde klas, staart hij naar buiten en zet geen cijfer op papier. Boze woorden, vriendelijke invitaties, het helpt allemaal niets. Hij staart, gebruikt zijn pen als lollie en voert niets uit. Wanneer hij een enkele maal eens bereid is een paar sommen aan het papier toe te vertrouwen, merk je dat alle antwoorden goed zijn en de dictées die hij met vallen en opstaan meemaakt, zijn vaak foutloos. We zeggen dan: Dom is ie niet, maar... wat móéten we met Anton?

Een gesprek met de moeder leverde weinig op. Zij bleek er van overtuigd dat de jongen arts moest worden en dat slechts een begrijpende juffrouw nodig was om Anton over zijn inertie heen te helpen.

Wat er ook van onderwijzers gezegd mag worden, de meesten zijn heus minder zelfbewust eigenwijs dan de meeste buitenstaanders denken. En in het geval van Anton voel ik nu al, dat er aan mijn begrijpende instelling tot dit probleemkind veel ontbreekt. Wat kan er met een kind aan de hand zijn dat nooit, of alleen na uiterst veel moeite, bereid is zijn werk te doen? Wat schort er aan zo'n kind, dat rustig in staat blijkt een uur naar buiten te staren, niet te merken dat de rest van de klas na de sommen al aan het taalwerk is begonnen? Want

Het begin is goed raak: de jonge Magis ontdekt dat hij zich vergist heeft. Niet alle anderen weten hoe te leven en hij net niet, maar alle anderen weten het ook niet maar doen net alsof. Als je net doet alsof zit je 'in het ei', in het systeem en dan kan je geen kwaad gebeuren, want elke leugen versterkt het systeem. Magis gaat dan het systeem welbewust gebruiken – ook een profiteur dus van een maatschappelijke huichelarij, net als Mackie en net als Jan Cremer trouwens. Zo snelt hij naar een onaantastbare positie.

Zijn verlangen om te doen waar hij zin in heeft, ten koste van anderen, culmineert in de moord op zijn echtgenote. Daarvan krijgt zijn medeminnaar de schuld, onherroepelijk, want met de geldende moraal in de ene hand en de feiten in de andere, is het de jury zonnklaar dat Magis het niet gedaan kan hebben.

Ook bij weerzien na zoveel jaar blijkt 'Het ei' een onderhoudend stuk, niet in het minst door de prestatie van Guus Oster, die voortdurend op 'het ingenieus in- en uitdraaiende toneel staat. Maar het gaat wel van dik hout zaagt men (toneel)planken en spirituele nuancering moet men niet verwachten.

Het zijn wel allemaal 'oudjes' dit keer, want 'Liefde onder de Olmen' door de Toneelgroep Theater gespeeld, dateert van 1924 en werd ook al door Van Dalsum in 1929 gespeeld. Daarna nooit meer. O'Neill is erkend grootmeester en ook in dit stuk herkent men makkelijk zijn op grote dramaturgie mikkende hand. De liefde van de opstandige boerenzoon voor de nieuwste jonge vrouw van zijn 76-jarige, onverwoestbare vader kan waar gemaakt worden, omdat O'Neill uit eigen ervaring de primitieve situatie kon tekenen van de puriteinse boeren van New-England omstreeks 1850. Een belang-

(Vervolg op pag. 7)

zo is Anton. Als je hem apart neemt en vraagt: 'Maar Anton, waarom doe je toch zo?', dan is zijn enige, eerlijke en wanhopige antwoord: 'Ik weet het zelf niet...'

Gelukkig kennen wij in vele steden de instelling van het M.O.B., het medisch opvoedkundig bureau, dat bemiddelend optreedt tussen kind en ouders, en er ook bijna altijd de school in betreft. Naar mijn smaak kennen nog te weinig ouders de weg naar een dergelijk bureau. Zij verwarren het soms met 'moeilijk opvoedbare kinderen' en menen dan dat hun kind daar toch niet toe gerekend behoort te worden!

Er is soms veel geduld en tact nodig, zelfs nadat men de ouders de werkwijze van het bureau heeft uitgelegd, om hen er er toe te bewegen contact op te nemen met deze instelling. Maar dikwijls al na het eerste, inleidende gesprek van een functionaris van het M.O.B. met de ouders, is er een basis van vertrouwen gelegd en maanden na het onderzoek krijgt men dan te horen: 'We wisten niet dat het zo prettig, zo leerzaam zou zijn en... dat we zulke fouten bij de opvoeding hadden begaan...'

Ook wij van het onderwijs zijn er altijd zeer mee gebaat, wanneer ouders in 'moeilijke gevallen' (zoals het jongetje Anton) raad gaan zoeken bij het M.O.B. Omdat ook met ons de zaken worden doorgesproken en omdat men ook ons wijst op wat de beste omgangsmethode met het betrokken kind zal zijn. D.R.-E.

IK denk er ZO over

Actueel humanisme en televisie

Fokke Sierksma's essay 'Testbeeld', een voortreffelijke en levenswaardige beschouwing over het machtigste en indringendste communicatiemiddel van deze tijd, de televisie, bracht mij tot een mijmering over de periodieke t.v.-uitzendingen van het H.V. In deze programma's valt, dat zullen de meeste humanistische kijkers kunnen beamen, een of ander ondefinieerbaar manco te constateren, en zover ik in mijn eigen (beperkte) omgeving heb kunnen nagaan, zijn het juist die geëngageerde kijkers die zich na de presentatie van dit H.V.-visitekaartje-bij-uitstek, het meest onbevredigd of zelfs gedesillusioneerd voelen. Begrijpelijk dat tijdens het congres in Utrecht diverse afgevaardigden het hoofdbestuur op de inferieure kwaliteit van deze uitzendingen hebben gewezen. De repliek van het hoofdbestuur maakte de zaak nog ondoorzichtiger: men heeft zich namelijk van de medewerking van een aantal t.v.-deskundigen verzekerd, aldus kunnen de uitzendingen niet veel verbeterd worden, maar zeker niet slecht zijn. Voor dit argument heeft dan ook het (ondeskundige) congres deemoedig het hoofd gebogen.

Nu waag ik me, in mijn grenzeloze ondeskundigheid, aan een ogenschijnlijk contradictoire veronderstelling, met geen andere bedoelingen dan deze t.v.-affaire weer wat helderder op het scherm te krijgen: de (overigens onbetwistbare) deskundigheid van de raadgevers is in beginsel de oorzaak van het manco.

Het statistische begrip 'kijkdichtheid' is in de televisiewereld in het algemeen en in ons verzuilde t.v.-wereldje in het bijzonder, een van de belangrijkste graadmeters voor de 'kwaliteit' van een programma; zij vervangt de functie van het applaus voor de medewerkers en betekent indirect de financiële basis waarop het al of niet economisch verantwoord is voort te werken. Het is dit magische begrip dat er de oorzaak van kan zijn, dat bepaalde

hoogstaande programma's geruisloos naar het tweede net werden verschoven, dat vooraf vastgelegde (soms belangrijke) uitzendingen bij verrassing worden overmeesterd door een voetbalwedstrijd, dat ons een REM-affaire heeft opgeleverd en last but not least een complete kabinetscrisis. Het tweede fenomeen, waar iedere t.v.-deskundige serieus rekening mee dient te houden, is dat van de in- en uitschuifbare gevoelige tenen van ons oh zo fatsoenlijke koopmansvolkje. Deze tenenkwestie heeft reeds vaak een hoogstaand programma van het scherm doen verdwijnen, o.a. op grond van de afschuw voor een onschuldig schuttingwoordje dat de doorsnee nederlander dagelijks in de mond neemt om zijn argumenten kracht bij te zetten. Merkwaardig in dit verband is het feit, dat deze tenen nergens meer te ontdekken zijn, als het een programma betreft waarin de moordlust en het sadisme elkaar van het scherm verdringen.

Kijkdichtheid en lange tenen zetten de t.v.-wereld onder een zodanige pressie dat de gevolgen wel eens van zeer ernstige aard zouden kunnen zijn. Wanneer men doorgaat concessies te doen aan het 'laissez faire, laissez aller-publiek' door het beginsel 'minder kwaliteit ter wille van grotere kijkdichtheid' tot televisie-exploitatie-slogan te maken, kan dit de aanleiding worden tot een algemene decadentie van dit uiterst belangrijke medium.

Over het programma 'Actueel humanisme' kunnen de deskundigen tevreden zijn: de kijkdichtheid is nauwelijks geringer dan die van andere programma's die voor vergelijking in aanmerking komen, zoals de dagsluiting of 'de epiloog'; er worden zo weinig mogelijk dingen gezegd die voor grotere groepen aanstootgevend zouden kunnen zijn en er wordt royaal rekening gehouden met de angst en afkeer van het grote publiek voor bepaalde realiteiten en levensvraagstukken. Het enige bezwaar dat de deskundige ongetwijfeld aantekent is de wat amateuristische presentatie.

Vanzelfsprekend dient men zich primair af te vragen tot welk publiek dit programma uitsluitend gericht dient te zijn. Welnu, dit publiek kan en mag niet anders zijn dan de zeer kleine groep van kijkers, die door hun persoonlijkheidsstructuur een sterk humanistisch gerichte belangstelling aan de dag leggen. Rest de vraag hoe dit mens-type zo scherp mogelijk te omschrijven. Dit lijkt een eenvoudige opgave, maar degenen onder ons die onze t.v.-medewerkers zich in de meest moeilijke bochten hebben zien wringen om het brede publiek duidelijk te maken wat humanisme eigenlijk is, om tenslotte (tien minuten zijn maar kort) terug te vallen in beschouwingen over wat het 'niet is', zullen de moeilijkheden beslist niet onderschatten.

Als een gelovige het over zijn godsdienst heeft en mij vraagt wat ik eigenlijk ben, bekruip me altijd weer de lust te antwoorden met: 'Ik ben gezond, dank u', als zijnde het meest kernachtige antwoord dat een humanist met meer gevoel voor eerlijkheid dan voor takt, kan geven. Filosofen en massapsychologen van formaat, hebben er bij herhaling op gewezen dat gezondheid met betrekking tot de persoonlijkheidsstructuur vooralsnog een ideaal voor de mens betekent of op zijn minst tot de uitzonderingen behoort. In zijn boek 'De gezonde samenleving' vat Erich Fromm dit verschijnsel samen onder de eenvoudige maar veelzeggende benaming van 'de pathologie van het normale', waaruit volgt dat gezondheid abnormaal is. De betekenis en inhoud van het begrip gezondheid blijkt, evenals het begrip humanisme, het meest helder weergegeven te kunnen worden door te omschrijven wat het betekent ziek te zijn c.q. om humaan te zijn.

Indien bovenstaande overwegingen een kern van waarheid bevatten, dan voeren zij consequent tot een geheel ander humanistisch t.v.-beleid. In dit licht bezien is bijvoorbeeld de kijkdichtheid een volkomen onbelangrijke aanwijzing over de portee van de uitzending en de kleine groep kritische kijkers, die in humanistische aangelegenheden geïnteresseerd zijn, vragen niet in de eerste plaats om een gladder en vakkundige presentatie (het programma 'Zo is 't' heeft dit toevallig ook nog eens een keer bewezen), maar om informatie naar wat ons humanisten bezig houdt, wat ons verontrust, tegen welke toestanden we protesteren en welke idealen we nastreven. Een buitenstaander wordt dan pas goed ingelicht over wat het humanisme eigenlijk is, wanneer de t.v.-medewerkers niet schromen

leven sverz ekering ng op index benad ering basis

Aurora

Zend mij vrijblijvend alle inlichtingen over uw Index-Benaderingspolis.

NAAM: .....

ADRES: .....

WOONPL: .....

(In open envelop, gefrankeerd met 7 cts postzegel, zenden aan:
N.V. Levensverzekering Maatschappij
AURORA, Stadhouderskade 1a, A'dam).

(Vervolg van pag. 6)

rijk element gaat bij vertaling volledig verloren: het zware New-England accent in het origineel maakt elke boere-uitspraak tot een mythische verklaring en geeft een hevig effect aan het gebruik van poëtische bijbelse fragmenten (tot en met het Hooglied).

De drijfveren van de jongste zoon ontleende O'Neill ten dele aan Freud en ten dele mikte hij ermee op de Griekse tragedies. Zo probeerde hij een mythologie van zijn eigen tijd te scheppen. Elise Hoomans regisseerde de voorstelling zeer knap, met lichtwerking probeerend naturalisme te ontwijken. Dat deze 'Liefde onder de Olmen' ons toch als ver verwijderd voorkomt, moet, bij een zo evenwichtige voorstelling vooral geweten worden aan de veroudering van O'Neills waarden.

De jonge vrouw krijgt een kind van de jongste zoon, en dat moet doorgaan voor een laatste prestatie van de tirannieke oude man. Als de zoon vermoedt dat hij alleen gebruikt is keert hij zich van zijn minnares af. Om haar liefde en zijn ongelijk te bewijzen doodt ze het kind. Nu accepteren we van Griekse half-godinnen wel dat ze zoiets doen, maar in een hedendaags stuk schuift zich onze hedendaagse opvatting tussen de schrijver en ons bevattingsvermogen. Onze kinderen zijn niet zozeer verlengstukken van de driften hunner ouders dan wel individuen, uniek en onbenaderbaar en niet te gebruiken als wapens in een machtsstrijd. Dacht ik. Of hoop ik. Daarop voornamelijk liep de voorstelling stuk, ook al kon Hans Tiemeijer niet tegen de zware rol van de gigantische boer op.

Adri Laan

door woord of beeld duidelijk te maken, hoe zij als gezond reagerende mensen staan tegenover moderne concrete problemen als: rassen- en groepsdiscriminatie, politieke of confessionele onverdraagzaamheid, massificering en commercialisering, onderontwikkelde gebieden, censuur, sexualiteit, de bevolkingsexplosie met de samenhangende problemen als geboortebeperking, water- lucht- en landvervuiling, contact met de vrije natuur, verkeerschaos, woningnood etc. Onderwerpen dus, waarin de persoonlijke mening van de humanist duidelijk kan contrasteren met het normale (pathologische) denkpatroon van de gemassificeerde mens.

In zijn openingsrede van het laatste verbondcongres wees prof. Van Praag zelf op de noodzaak van de humanist een onruststoker te zijn; als er een medium in Nederland geschikt is om werkelijke onrust te stoken dan is dat de televisie. Laten wij deze kans dankbaar en met twee handen aangrijpen, in belang van het Verbond en zeker niet in laatste instantie in het belang van onze gehele samenleving.

J. J. H. Buys

Het Humanisme in de Moderne Wereld

Zojuist verschenen een brochure van de gehouden inleidingen op het 16e congres van het Humanistisch Verbond.

De sprekers waren:

Prof. Dr. J. P. Mazure over
Het Humanisme tegenover de sociaal-culturele situatie in de wereld.

Dr. H. Bongers over
De verwarring en onzekerheid van onze tijd.

Deze brochure wordt ingeleid door Prof. Dr. J. P. van Praag.
Prijs f 0,85

Te bestellen bij Centraal Bureau, postbus 114, Utrecht.
Postbus 114, Utrecht - Giro 30.49.60.

het wonder

samengesteld door:

Drs. D. Braun O.F.M., P. N. Kruyswijk, Prof. Dr. G. A. Lindenboom, Ds. G. van Loenen, J. J. C. Marlet, zenuwarts, Drs. J. G. van der Ploeg, Dr. D. H. Prins, Prof. Mag. Dr. E. C. F. A. Schillebeeckx O.P., Ds. P. Simoons, Dr. I. Vijlbrief, Drs. J. A.M. Weteman.

(Uitgave N.G.C. no. 26)

Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau bij voorkeur door overschrijving van f 1,50 op postrekening nr. 30.49.60 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht met op het strookje de vermelding: N.G.C. nr. 26.

ANNONCES

Lerares zou gaarne ongem. kamer met kookgel.h. vinden in Amsterdam, in beschaafd milieu. Tel. maand. t/m vrijd. 020 - 94 90 64 of brieven onder nummer MW 206 a.h. bureau v.d. blad.

Besch. dame 62 jr., weduwe, zeer vitaal en gezond, zoekt ser. kennis-making met dito heer.
Brieven onder nummer MW 205 a.h. bureau v.d. blad.

Eenv. dame 50 jr., wed. 2 d., liefh. klass. muz., natuur, zoekt vriendschap met besch. heer, liefst in bez. van rijbewijs.
Brieven onder nummer MW 207 a.h. bureau v.d. blad.

Leraar zoekt beslist rustige kamer(s), douche, gasaansluiting of keukentje in Den Haag, Statenkwartier, Van Stolkpark of Scheveningen.
Brieven onder nummer MW 204 a.h. bureau v.d. blad.

„Opvoeding op het gebied der sexualiteit”

geschreven door Prof. Dr. A. C. Drogendijk, P. J. F. Dupuis (arts), Prof. Dr. Ir A. F. van Leeuwen S.J., A. G. van Omme (arts), J. Reehorst, P. W. van der Vliet, Dr. J. J. A. Vollebergh, Prof. Dr. H. R. Wijngaarden, Dr. R. Zijlstra. (Uitgave N.G.C.).

Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau, bij voorkeur door storting en overschrijving van f 1,50 op postrekening nr. 30 49 60 t.n.v. Humanistisch Verbond Utrecht, met op het strookje de vermelding N.G.C. nr. 22.

Zojuist verschenen

ECHT EN ONECHT IN GELOOF EN ONGELOOF 3E DRUK

T. T. ten Have

Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau bij voorkeur door overschrijving van f 0,95 op postrekening nr. 30 49 60 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht met op het strookje de vermelding uitgave nr. 6501.

REKENSCHAP

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

voor wetenschap en cultuur,
wil een blad zijn voor de verdieping van de
humanistische overtuiging

In het september nummer o.a.

M. Marcenaro-Huygens: Ontmenselijking van de muziek.

H. J. Roethof: Europa, de wereld, het humanisme.

Libbe van der Wal: Aan de wieg van de humanistiek.

P. Krug: Dialoog tussen Oost en West.

Abonnementsprijs:

f 9,50 per jaar (voor donateurs en de contribuanten van
Socrates en voor studenten f 8.— per jaar).

Het abonnement kan ieder kwartaal ingaan.

**HUMANISTISCHE STICHTING
SOCRATES**

Postbus 114, Utrecht

Giro 582293

Het compromis

Samengesteld door:

Mr. R. van den Bergh, Prof. A. Bomhoff M.S.C., Prof. Dr. J. de Graaf, Dr. G. P. Hoefnagels, Mevr. C. J. Ooms-Vinckers, Drs. J. G. van der Ploeg, Dr. S. J. Ridderbos, Mr. H. B. J. Waslander.

(Uitgave N.G.C. nr. 30).

Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau, bij voorkeur door overschrijving van f 1,50 op postrekening nr. 304960 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht, met op het strookje de vermelding: N.G.C. nr. 30.

MENS EN KOSMOS

Gewijd aan de studie van godsdienst, wijsbegeerte en wetenschap met hun grensgebieden, onder redactie van J. M. Hondius, Dr. H. Groot, Mr. N. Kluwer, P. Krug en Dr. D. H. Prins.

Abonnementsprijs f 15,— per jaar (6 nummers). *Losse nummers* f 2,50.

Vraagt toezending gratis proefnummer en catalogus van uitgaven op geestelijk gebied bij de uitgever **N. KLUWER-DEVENTER**.

Ook verkrijgbaar bij de boekhandel.

Humanistische Correspondentiekering voor **huwelijkscontacten** opgericht door het Humanistisch Verbond, verleent bemiddeling bij het leggen van contacten tussen personen, die een huwelijkspartner zoeken.

Inlichtingen postbus 210, Utrecht, gaarne 30 cent aan postzegels insluiten.